

МЕДИА ЭТИКА

Жас мамандардың тәжірибесінен

Ережелерді түсіну, жаңалықтарды
пайымдау

Дәрістің негізгі терминдері

Мақала – (ағылш. article; entry, clause) қоғамдық-әлеуметтік мәселелер туралы жазылған публицистикалық жанрдағы шығарма.

Сұхбат – көсемсөз жанры, журналистің бір не бірнеше адаммен қандай да бір өзекті мәселе төңірегінде сұхбат жүргізуі. Интервью барысында белгілі бір оқиғаның, құбылыстың мән-мазмұны маман әңгімелесушінің түсіндіруі, айтуы бойынша терең ашылады.

Оқиға: кешіккен профессор және ашулы студенттер

Ақпан айында Сантана Университетінің бірнеше студенті геология факультетінің профессоры өткен семестрдің бағасын әлі қоймағанын айтып, The Sun атты студенттік газетке шағымданды. Барлық профессор студенттердің бағаларын соңғы емтихандарынан кейін екі аптаның ішінде, яғни желтоқсан айының ортасына дейін қоюы тиіс. Бағаның уақытында қойылмағаны бірқатар студентке кейбір курстарға тіркелуге, ары қарай оқуларын жалғастыруға, енді біріне тіпті диплом алуына, жұмысқа тұруына бөгет болды. Дженнифер Коллинс атты студенттер газетінің тілшісі профессордың мұндай кемшілігі соншалықты өрескел қателік еместігін білгенімен, сонда да жағдайды зерттеп көрмек болды. Студенттердің шағымдары орынды екендігіне көз жеткізу үшін студенттерден сұхбат алып, табельге шын мәнінде де бағаның қойылмағанына көз жеткізді. Генри Чен деген жалғыз студент қана газетте өзінің есімін жариялауға келісті. Басқалары болса болашақта профессордың сабағына тағы да баратын болғандықтан, өз аттарын жарияламауды өтінді. Коллинс бұл туралы The Sun газетіне жазғысы келді.

15 минуттық сұхбатта Петерсон бағаларды кешіктіргеніне бірнеше себеп бар екенін айтты. Студенттермен арадағы қарым-қатынастың нашарлығы, профессорларға университеттің жағдай жасамауы, жеке кеңсесінің болмауы, университет және кафедра басшылығының қолдамауы секілді факторларды алға тартты. Оған қоса, академиялық зерттеуі бойынша ашқан жаңалығын жариялау жөнінде университет басшылығымен араздығы да оқытушы ретінде өз жұмысын дұрыс атқармауына түрткі болған екен. Сұхбат кезінде профессор бірнеше рет шағым жасаған студенттердің есімдерін сұрады, Алайда Коллинс айтудан бас тартты. «Сұраған соңғы нәрсем «Бағаларды қашан қоясыз?» болған еді. Ол мен келмей тұрып бағаларды қойып тастағанын айтты. Профессорға рақметімді айтып, шығып кеттім», – дейді Коллинс. Петерсонның бағаны дер кезінде қоймауының себебі университет басшылығы мен оның арасындағы жеке алауыздық болғанын сезген Коллинс мәселенің бұдан да тереңде жатқанын түсінді. Осы ойдың жетегіне еріп, Коллинс геология кафедрасының басшылығымен әңгімелесу керек деп ұйғарды. Геология кафедрасының меңгерушісі Марко Валенцуэланың айтуынша, Петерсон соңғы семестрде 73 студентке баға қоймаған. Ал жеке кеңсесіне келетін болсақ, жеке кеңсенің берілмей жатқаны құрылыс жұмыстарының әлі аяқталмай жатқанымен байланысты екен. Кафедра меңгерушісі бағалардың кеш шығуының студенттердің оқуы мен жұмысқа орналасуына кедергі келтіретінін біліп отырғанын айтты. Оның айтуынша, геология пәнінен қойылмаған баға студенттердің университетті аяқтауына кедергі келтіріп қана қоймай, оларды болашақта оқуларын ары қарай жалғастыруына және жұмысқа тұруына кедергі келтірмек. «Біз профессор Петерсонға барынша көмектесіп жатырмыз. Алайда ол ылғи жұмысты кері шегере береді», – деді Валенцуэла.

Тығырық: «сөзімді қайтып алдым»

Петерсон хабарласқан кезде Коллинс өзіндегі барлық мәліметтерді жинақтай бастаған еді. Профессор: «Сізге айтқандарымның жарияланғанын қаламаймын», – деді. «Айтқандарымның бәрін қайтып аламын». Коллинс таңғалды. Ол The Sun газетіне осы тақырыпқа мақала жазатынын айтып қойған еді. Оған қоса профессордың өзі де бірінші кездескен кезде жа-

риялауға рұқсат беріп қойған. Профессор айтқандарының барлығының таспаға жазылғанын да біледі.

«Мен сізге мақала жазғалы отырғанымды айтқанда сіз сұхбат беруге келіскен едіңіз ғой», – деді Коллинс профессорға. «Сұхбаттың жазылуына қарсылық танытпадыңыз ғой, тіпті интервью кезінде сіздің сөйлегендеріңіз жазылуда екенін ескертіп отырдым». Профессор айтқанынан қайтар емес. Егер айтқандарын жариялайтын болса, Коллинсті, The Sun газетін және университетті сотқа беретіндігін айтты. Коллинс: «Мен редактормен сөйлесуім керек», – деді. Петерсон телефонды қоя салды. Коллинс тез арада Корти Вилли редакторына жолығып, мән-жайды айтып, интервью алардың алдында профессорға ескерткенін де айтты. «Журналистика кафедрасындағы профессор Льюиспен ақылдасып көрейік», – деді Коллинсқа Вилли. Коллинс Эрик Льюиске қоңырау шалып не болғанын айтып берді. Одан осындай жағдайда не істеу керектігін сұрады. «Егер сіз Петерсонға бәрін алдын ала ескерткен болсаңыз, онда сіздің еш кінәңіз жоқ», – деді Льюис. «Ал оның сіздің ескертпелеріңіз жайлы білер-білмесіне аздаған күмәндарыңыз болса, онда жазған мақалаңызды профессорға көрсетіп, рұқсатын алуыңыз керек. Сіздің орныңызда болсам, мен өзім солай жасайтын едім. Оның үстіне бұдан кейін де сіздің ол кісіден сұхбат алуыңыз мүмкін ғой. Жақсы сұхбат бере алатын адаммен болмашы нәрселерге бола ренжіспеу керек. Оған қоса профессорға жазғаныңызды көрсетсеңіз, мүмкін ойы өзгерер», – деді Льюис. «Сұхбатты жазып отырғанымды оған ескерткенмін», – деді Коллинс. «Менің ойымша, сіз бәрін дұрыс жасадыңыз. Заң жүзінде де, этикалық тұрғыдан да мақаланы жазып жариялауыңызға болады деп ойлаймын. Бірақ, әрине, соңғы шешімді өзіңіз қабылдайсыз. Алайда профессордың айтқандарын алып тастасаңыз мақалаңыз қызық болмай қалатын секілді», – деді Льюис.

Ой құралы: Этикалық кодекс және теория

Профессор айтқандарының жариялауын сұрап, егер жарияланса, заңды түрде сотқа беремін деп қорқытқан кезде репортер Дженнифер Коллинс түрлі тәсілдерді қолдана отырып, бір шешімге келу жолын іздеді. Ол өзінің ар-ұжданын тыңдап, басқалардан көмек сұрап, этикалық кодексті қайталап оқып шықты да, әдеттегі этикалық теорияның негіздерін басшылыққа алды. Мұндай жағдайға байланысты ережелерді Кәсіби Журналистер Қауымдастығы Этикалық кодексі, Жаңалықтар сапасы мен принциптерін баяндайтын баспалар байланысы және Жалпыхалықтық радио жаңалықтарының этикалық және тәжірибелік кодекс жинақтарында табуға болады. Коллинс «жазбаны өшіру» деген мәселемен бетпе-бет келмей тұрып, өзінің университеттік газетінде жазылған этикалық кодексті оқыған кезде жарияланған мақаланы өшіру не болмаса өңдеу тек репортердің келісімімен ғана жүзеге асырылатынын түсінген. Аталған кодексте былай деп жазылған: «Сұхбатты диктофонға жазуға келісім берген адам кейін айтқандарын өшіруді сұрайтын болса, сіз журналист ретінде оның өтінішін орындау, не болмаса өтінішін орындамауға толықтай құқылысыз. Осыны әлгі адамға түсіндіре біліңіз». Кейбір өзекті мәселелерді қарастыру кезінде бұл кодекс өте пайдалы, алайда оқырмандарға маңызды, нақты және үйлесімді мақала жазу үшін қажетті мәліметтердің бар екеніне сенімді болу үшін Коллинстің кеңірек ойлануы керек еді. Редактор және журналистика кафедрасының профессорымен ақылдасқан Коллинс өгізді де өлтірмей, арбаны да сындырмайтын орта жол табуға тырысты. Аристотельдің орта жол ілімі осы кезде керек болды. Журналистік мақсатынан айнымау үшін Коллинс Сиссела Боктың тұжырымдамасындағы қадамдарымен әрекет етуді жөн көрді. Ең алдымен ол осы дилемма жайлы ойлады. Содан соң білімді және тәжірибелі адамдармен талқылап, таңдау жасау жолдары жайлы ақылдасты. Оған қоса, жекелеген деректер мен детальдерді ой елегінен өткізіп, пікір білдірген адамдардың солай айтуына не түрткі болғанын да ойлау керектігін есіне алды. Дереккөздердің айтқандары жекелеген детальдерге қалай әсер ететінін ойлады. Соңында Коллинс қолынан келгеннің бәрін жасап, бәрін де дұрыс істегеніне сенімді болды. Керек болса, ол осы шешімдерінің дұрыс екенін сұхбат берген профессорға да, басшылыққа да, әріптестеріне, керек болса соттың алдында, ең маңыздысы оқырмандар алдында дәлелдеуге де дайын болды.

Шешім: жеті өлшеп, бір кес

Коллинс Льюс мырзаға рақметін айтып, редакторына қайта жолықты. Екеуі отырып мақаланың жазылуына мынадай бес таңдау тапты: 1. Мақаланы Петерсонның айтқандарымен жариялау. 2. Мақалаға Петерсонның сөздерін мүлдем қоспау. 3. Мақалада қолданылатын мәліметтерді алдымен Петерсонға жіберіп, жариялауға рұқсат алу. 4. Мақаланы Петерсонның айтқандарымен жариялап, жанына редакторлық ескерту ретінде шын мәнінде қалай болғанын жазу. 5. Мақаланы мүлдем жарияламау. Коллинс пен оның редакторы мақаланы мүлдем жарияламау нұсқасын мүлде алып тастады. Оқытушылардың баға қоюы қазіргі кезде университетте ең көп талқыланып жатқан мәселе болғандықтан, қайткенде де мақала жариялануы тиіс. Оған қоса профессордың берген мәліметтері қамтылмаса, мақала шикі болып қалатынын да білді. Петерсоннан алған мәліметтер нақты және дұрыс екендіктеріне сенімді болғанымен, оларды профессордың алдынан өткізу үшін қайта жіберуге қысылды. Коллинс Петерсонға қоңырау шалып, қай сөзді оның атымен беру керектігін сұрауды жөн көрді. Алайда Коллинс хабарласқанда профессор сөйлесуден бас тартып, The Sun газетінде оның айтқандары шықса, сотқа беретіндігін қайта айтып, қорқытты. «Менің алдыңғы жолғы айтқандарым жай сөз. Оның үстіне сіздер менің не айтқым келгенін дұрыс түсінбедіңіздер», – деді профессор. Коллинс әбден ашуланды. Профессордың екі сөйлегені өз алдына, айтқан сөзімді дұрыс түсінбедің деуі – ашықтан-ашық мазақ ету деп ойлады. Ақырында Виллимен ақылдаса келіп, Коллинс мақаланы Петерсонның айтқандарымен жариялай беруді жөн көрді. Алайда жанына редакторлық ескерту ретінде осы мақаланың басылымға шыққан себептерін және осы уақытқа дейін болғандарды жазатын болды. «Біздің ең үлкен уайымымыз оқырмандарымыздың көңілінен шығу болды», – деді Коллинс. «Мақаланың шикі болмауы үшін профессор Петерсонның сөздерін қолдануымыз міндетті еді. Оған қоса біздің қолымызда таспа бар және мақаланың жанына мәселенің мән-жайын ашып редакторлық ескерту қосып отырмыз», – дейді Коллинс. Мақаланы жазып отырғанда Коллинске геология кафедрасының басшысы профессор Валенсуэла қоңырау шалды. «Маған жаңа ғана хатшылық хабарласты. Профессор Петерсон бағаларды қойыпты. Баспасөздің күші расында әсер еткен ғой», – деді Валенсуэла. Коллинс дереу уақытқа қарады. Сағат 16:15. Ол Петерсоннан сұхбатты сағат 14:00-де алып біткен еді. Мақаласын Генри Ченға қоңырау шалып, оның реакциясын тыңдағаннан кейін 18:30-да тәмамдады.

Соңы: қоғамдық және жекелеген әсер

Профессор Петерсон Сантана Университетінде сабақ беруді жалғастыра берді. Ол Дженнифер Коллинсты, The Sun гезетін осы мақала үшін сотқа бермеді. Осы мақаладан кейін университет бағаны дер кезінде қоймаған оқытушыларды санкциялау саясатын енгізді. Санкция былайша қойылады: алғашқы ескерту үшін профессор айыппұл төлесе, екінші рет қайталанған жағдайда жалақысы қысқартылады. Ал үшінші жағдайда профессорды жұмыстан шығарып жібереді. Дженнифер Коллинс университетті аяқтап, қазіргі кезде Вашингтондағы ірі бір газеттің мультимедия бөлімінде репортер болып қызмет атқарады. «Петерсонның оқиғасы маған қалай сұхбат алу керектігін үйретті. Мен үшін үлкен сабақ болды», – дейді Коллинс. Петерсонның жағдайы Сантана университетінің журналистика кафедрасын да айналып өткен жоқ. Хабар, заң және этика курстарындағы профессорлар мен мәлімет жинау процесіне қатысқан адамдар сұхбаттың жарияланар-жарияланбасы арасындағы айырмашылықты түсінуі керек. Профессорлар The Sun газетінің редакторы және журналистерімен кездесіп, олармен этикалық және кәсіби кодекстің маңыздылығын талқылайтын.

ҚР Журналисінің кәсіби этикасы кодексін төртінші «Сенімділік және объективтілік» бабында журналист белгілі бір мәселелер бойынша пікірлердің толық ауқымын қаперге алады және өзі сенімділігіне көз жеткізген ақпаратты ғана жариялайды, сенімділік, толықтық және объективтілік мақсатында журналист ақпараттарды түрлі көздерден алу үшін барынша күш-жігер жұмсайды, журналист өзінің қызметінде деректерді, пікірлерді, бағамдарды, болжамдарды,

нұсқаларды және жорамалдарды жеке көзқарасы тұрғысынан нақты айыра біледі деп бекітілген. Қазақ журналистикасы теоретиктері Т. Амандосов, Т. Қожакеев, Ә. Ыдырысов, М. Барманқұлов, С. Мазғұтов, Н. Омашев сұхбат жанрының баспасөзде, радио және телевизиядағы қолданысын, ерекшеліктерін зерттеді. Ұлттық университетте алғаш диктор Мина Сейтова мен Әнуарбек Байжанбаев эфирдегі сұхбаттары туралы шеберлік-сыныптары өтеді.

Дәрісімізді қорытындыласақ, журналистикада сұхбат алуда ережелерді түсіну, жаңалықтарды пайымдауда кәсіби білгірлікпен қатар этикалық-моральдың қағидалардың қатаң ұстану керектігі ақиқат.

Өзіндік жұмыстар тапсырмалары

1. Егер сіз Дженнифер Коллинстің жоғарыдағы оқиғасына тап болсаңыз, профессордың өз сөзін қайтып алғанынан кейін не істер едіңіз?
2. Профессордың орнында болсаңыз, сұхбат бергеннен кейін айтқандарыңыз сізге болашақта зиян келтіретінін білсеңіз не істер едіңіз?
3. Журналиске айтқандарыңызды қолданбауы үшін қандай аргумент келтіретін едіңіз? Әлде бұндай қателікке орын беруге болмай ма?
4. Сіздің ойыңызша, Коллинс интервью кезінде профессордың айтқандары мақалада қолданылатынын дұрыс жеткізе алды ма?
5. Егер сіз газеттің басшысы болғаныңызда, репортерлерге мәлімет жинау және оны жариялау процестерін интервью беретін адамдар үшін барынша ашық етуіне қандай қағидаларды ұсынатын едіңіз?

Бақылау жұмыстары

1. Жаңалықтың онлайн шығуы газетте басылып шығуынан, теледидардан көрсетілгенінен, не болмаса радио арқылы жарияланғанынан ерекше сақтықты талап ете ме?
2. Мақалада есімдерді жариялау қағидасы барлығына бірдей болуы тиіс пе, әлде адамға байланысты ма?
3. Қалай ойлайсыз, кейінен тағы сұхбат алуыңыз мүмкін адамдарға журналист ретінде «жеңілдік» жасайсыз ба?
4. Репортер сұхбат берген адамға айтылған мәліметтің интернетте ұзақ сақталатынын, оның қандай салдары болуы мүмкін екенін түсіндіруге міндетті ме?
5. Мақаланың жанында жазылған редактордың ескертуін тағы да оқып көріңіз. Сіздің ойыңызша, ол ескертуде штаттың осы жағдай жайлы не ойлайтындығы оқырманға жеткілікті түрде білдірілген бе?
6. Не қосып, нені өшіріп тастайтын едіңіз? Жарияланған оқиғада сізді редактор ретінде басқа ештеңе алаңдатпайтын ба еді?

Дереккөздер

1. <http://www.poynter.org/uncategorized/25191/questions-to-ask-beforegoing-off-the-record/>.
2. <http://www.nieman.harvard.edu/reportsitem.aspx?id=101110>.
3. http://handbook.reuters.com/index.php/The_Essentials_of_Reuters_sourcing.